

Kodų kaita dvikalbių vaikų rišliuosiuose pasakojimuose

Ineta DABAŠINSKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas

ineta.dabasinskiene@vdu.lt

Moksliniai interesai: (daugiakalbių) vaikų kalbos raida, kalba ir tapatybė, daugiakalbystė ir švietimas, kalbos politika, sakytinės kalbos gramatika ir pragmatika.

Scientific interests: language development in monolingual and bilingual children, language and identity, multilingualism and education, language politics, grammar and pragmatics of spoken language.

Laura KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas

laura.kamandulyte-merfeldiene@vdu.lt

Moksliniai interesai: tipinė ir netipinė vaikų kalbos raida, vaikams skirtoji kalba, sakytinės kalbos gramatika, sakytinės kalbos tekstynai.

Scientific interests: typical and atypical first language acquisition, child-directed speech, grammar of spoken language, corpora of spoken language.

Anotacija. Šiame straipsnyje aptariami kodų kaitos atvejai dvikalbių vaikų rišliuosiuose pasakojimuose pagal siužetinę paveikslėlių seką. Tyrimu siekta įvertinti, kokie kodų kaitos tipai ir funkcijos vyrauja vaikų pasakojimuose, sukauptuose taikant MAIN metodiką. Pasirinktos skirtingų kalbinių grupių (LT-AN ir RU-LT) vaikų imtys, nes tikėtasi atskleisti skirtingų kodų kaitos vartojimo tendencijų. Tyrimas parodė, kad kodų kaita buvo dažnesnė RU-LT imtyje, kurios vaikai gyveno Lietuvoje, tačiau augo rusakalbėse šeimose, lankė tautinėms mažumoms skirtas ugdymo įstaigas. Vaikai stokojo elementarių lietuvių kalbos vartosenos įgūdžių, todėl dažniau pasitelkdavo savo gimtosios kalbos žodžius ar frazes, norėdami išreikšti mintį. Šių vaikų grupėje vyravo labai aiški kodų kaitos motyvacija, susijusi su leksinių spragų pildymu. Lietuviai vaikai, gyvenantys anglakalbėje šalyje (LT-AN), patyrė mažiau sunkumų pasakodami lietuviškai: jų pasakojimuose kodų kaitos atvejų buvo mažiau, jie buvo dažniau susiję ne su leksinėmis spragomis, bet su pasakojimo rišlumo elementais. Apibendrinant galima teigti, kad kodų kaita pasitelkiama kaip pagalbos strategija, leidžianti sėkmingai įgyvendinti užduotį – papasakoti istoriją kalba, kuri yra paveldėtoji (LT-AN) arba antroji (RU-LT).

Raktažodžiai: dvikalbystė, paveldėtoji kalba, kodų kaita, rišlusis pasakojimas, lietuvių kalba, anglų kalba, rusų kalba

Features of Code Switching in Bilingual Children

Summary. This article discusses the use of code switching for bilingual children. The aim of the study was to assess which types and functions of code switching dominate in children's narratives collected according to the MAIN methodology. Samples of children from different language groups (LT-EN and RU-LT) were chosen as they were expected to reveal different patterns of code-switching. The study revealed that code-switching was more frequent in the RU-LT sample, whose children lived in Lithuania but grew up in Russian-speaking families and attended educational institutions for national minorities. The children lacked basic Lithuanian language skills and were more likely to use words or phrases from their mother tongue to express their thoughts. Contrary to what is reported in international studies on children's language development, in the case of Lithuania it is evident that even in third-generation Russian-speaking families Lithuanian is rarely used. Lithuanian children living in an English-speaking country (LT-EN) had fewer difficulties in speaking Lithuanian: fewer instances of code-switching in their narratives were observed and usually they were related to narrative coherence.

In the RU-LT group, there was a very clear motivation for the use of code-switching – the code-switching recorded in the narratives was related to filling lexical gaps. A completely different trend emerged in the LT-EN sample, where English words or phrases helped the children to connect the narratives and to link the structural components of the story. In summary, code-switching is used as a helping strategy for the success of the task by helping the child to tell a story in a language that is inherited by some and a second language by others. Thus, even if the child inserts words in Russian or English, he/she successfully completes the task and tells the story according to the pictures that were presented to the children.

Keywords: bilingualism, heritage language, code switching, narrative, Lithuanian, English, Russian

1. Įvadas

Spartūs XX a. urbanizacijos procesai, pastarųjų dešimtmečių globalizacijos tendencijos lėmė intensyvesnę gyventojų migraciją, o drauge dar labiau sustiprino kalbų mainus ir kontaktus. Įprastu reiškiniu jau laikome ilgesnį ar trumpesnį gyvenimą kitoje nei kilmės šalyje, kalbiniu požiūriu mišrias poras ir jų daugiakalbius vaikus. Įvairios kultūrinės ir kalbinės patirtys susipina ir tampa mišriu kalbiniu kodu ne tik šeimoje, bet ir kitose aplinkose. Šiandien norma jau darosi ne viena-kalbis, o daugiakalbis individas, todėl vis aktualiau plėsti žinojimo ribas apie kalbų kontaktų situaciją, keisti nusistovėjusias vertinimo praktikas, o apibūdinti tokių asmenų, ypač vaikų, kalbinės raidos požymius tampa būtinybe, aktualia švietimo sektoriuje ir logopedinėje praktikoje.

Jau ne viename akademiniam tekste ar žodyne mėginama apibrėžti *daugiakalbystės* ar su šiuo reiškiniu susijusias sąvokas. Dažniausiai daugiakalbystė aptariama individualiu ir visuomenės požiūriais. Pritariama, kad daugiakalbiui individui būdinga kalbinė elgsena, atspindinti jo gebėjimą kūrybiškai ir tinkamai tam tikroje kalbinėje situacijoje pasitelkti savuosius kalbinius išteklius. Žinoma, kad tiek suaugusieji, tiek vaikai gali nesąmoningai keisti kalbas, t. y. jie demonstruoja turį daugiau nei vienos kalbos vartojimo kompetenciją. Šios naujos realijos paskatino rastis naujoms sąvokoms, terminams, apibrėžiantiems kelių kalbų vartojimą vienu metu, jų kūrimą ir plėtojimą, t. y. *translingvizmas* (angl. *translingualism*), *metrolingvizmas* (angl. *metrolingualism*), *polilingvizmas* (angl. *polylingualism*), *lanksti dvikalbystė* (angl. *flexible bilingualism*) ir kiti (Pennycook 2010, 2016). Tokiose situacijose sunku atskirti kalbas, jų vartojimo ribas, todėl randasi ir *hibridiškos, mišrios kalbos* ar *mišraus kodo* ir panašios sąvokos (Leppänen, Nikula 2007; Androutsopoulos 2013; Pennycook 2016), atspindinčios ne tik kalbų kaitaliojimo tikslus, bet ir jų kuriamas socialines reikšmes (Leppänen, Nikula 2007; Blommaert 2010; Pennycook 2010).

Dvikalbių ar daugiakalbių vaikų kalbų įsisavinimo (mokymosi) kontekste visi šie teoriškai angažuoti terminai ir jų skirtybės nėra labai aktualūs, todėl ir šiame straipsnyje mes nesiišimsime teorinių svarstymų dėl tinkamesnės sąvokos vartosenos. Nepaisant naujų tendencijų, teorijoje ir praktikoje išlieka įsigalėjęs *kodų kaitos* terminas, įtraukiantis ir hibridinio kalbėjimo atvejus (Gardner-Chloros 2009), todėl šiame darbe pasitelksime būtent jį ir sieksime aptarti keletą dvikalbių vaikų kodų kaitos praktikos ir strategijos aspektų, t. y. aptarsime, kada ir kaip vaikai, kuriems lietuvių kalba yra gimtoji / pirmoji / paveldėtoji (K1, šiuo atveju – tiriamųjų grupė vartoja lietuvių–anglų kalbas (toliau LT-AN) arba antroji (K2, šiuo atveju – tiriamųjų grupė vartoja rusų–lietuvių kalbas (toliau RU-LT), keičia kalbinius kodus.

Kodų kaita šiandien laikoma įprasta kalbine veikla, kuri įmanoma ne tik tarp daugiakalbių asmenų, gerai mokančių dvi ar daugiau kalbas, bet ir tarp vienakalbių, ypač paauglių (Lubis et al. 2017), kuomet jie kaitalioja kalbas, dažniausiai įterpdami anglų kalbą, priklausomai nuo situacijos ir tikslų. Reikėtų paminėti, kad tyrime nenagrinėjome vaikų kalbinių kodų keitimo kuriamų specifinių socialinių reikšmių, nes manome, kad apie tai kalbėti aktualu analizuojant vyresnio amžiaus respondentus. Net ir suaugusiųjų atveju suvokta, kad paaiškinti kiekvieną kodo pasikeitimą nėra tikslinga, galbūt ir neįmanoma, jeigu tokiose situacijose nematoma ryškesnė funkcija.

2. Dvikalbių vaikų kalbinės raidos ypatumai

Literatūroje gana plačiai aptarti skirtingi dvikalbystės raidos tipai, pvz., viena laikė (dažniausiai siejama su mišriomis šeimomis, kai vaikas nuo gimimo įsisavina

dvi kalbas) ir nuosekloji (kai pirmoji kalba įsisavinama namuose, o antroji – švietimo institucijose ar pan.), todėl plačiau tų skirtumų nekomentuosime¹. Kadangi šiame straipsnyje aprašomas tyrimas apima nuosekliosios dvikalbystės situaciją, daugiau dėmesio skirsime šiam tipui. Pristatomos nuosekliųjų dvikalbių² vaikų grupės yra skirtingos pagal gimtąsias (lietuvių ir rusų) ir antrąsias (anglų, lietuvių) kalbas. Šių vaikų kalbų mokėjimo lygis ir vartojimo dažnumas bei sąlygos taip pat skiriasi, todėl ir rezultatai, tikėtina, parodys aiškesnes tų skirtumų priežastis.

Intensyvioje kalbų kontaktų situacijoje gimtosios (paveldėtosios) kalbos raida, be abejo, patiria reikšmingą poveikį, nors ja paprastai bendraujama kalbiniu požiūriu homogeniškos šeimos. Su K2 susitinkama viešosiose situacijose, dažniausiai vaikų darželiuose ir mokyklose. K2 įvesties dažnumas ir įvairovė yra svarbi vaikų kasdieniams poreikiams, bendravimui su bendraamžiais ir ilgainiui – akademiniam pasiekimams. Įprasta praktika, kad K2 tampa pagrindine kalba už namų sienų. Šiaip ar taip, dėl intensyvesnio K2 vartojimo ilgainiui vaikų K1 pradeda šiek tiek skirtis nuo kitų K1 vienkalbių. Tie pokyčiai siejami su paveldėtosios kalbos (PK) ypatybėmis, apimančiomis ir leksikos skolinius bei kodų kaitos atvejus (Polinsky 2016; Montrul 2016).

Svarbu paminėti kelis kriterijus, aktualius tiriant antrosios kalbos įsisavinimą ir PK raidą. Pirmiausiai akcentuojamas laikas, kada vaikas susidūrė su antrąja kalba, taip pat minimi fonetikos, leksikos ir morfosintaksės ypatumai bei individualūs vaikų skirtumai, dažniausiai siejami su įvesties kiekybe ir kokybe, motyvacija, gabumais, amžiumi, socioekonominiais veiksniais ir kt. (Paradis 2007). Antrosios kalbos įsisavinimo tyrimuose klasikiniu tapusiame modelyje (Tabors 1997) nurodomos šios K2 raidos stadijos: 1) kalbinių mažumų (imigrantų bendruomenės) vaikai, susidūrę su K2 ikimokykliniu laikotarpiu, švietimo institucijose *vartoja namų kalbą*; 2) vaikai patiria *nekalbinį laikotarpį*; 3) vaikai vartoja *telegrafinę kalbą* (dažniausiai turinio žodžius, funkcinius žodžius praleisdami); 4) vaikai *produktyviai vartoja K2*. Maži vaikai, vartojantys savo gimtąją kalbą K2 aplinkoje, labai greitai suvokia, kad jų gimtoji kalba nepadedą jiems pasiekti komunikacinių tikslų, todėl šis laikotarpis ilgai netrunka. Paskesnis *nekalbinis laikotarpis* gali tęstis ilgėliau, nes vaikai užtrunka įsisavinti kitos kalbos žodyną, perprasti dėsningumus, kadangi kalbines žinias kaupia pasyviai, retai bando tarti žodžius ar frazes K2. Šiuo laikotarpiu reikšminga komunikacijos strategija tampa gestai ir kūno kalba. Vėliau vaikai remiasi

¹ Plačiau žr. Ramonienė et al. (2010). Šioje kolektyvinėje monografijoje pateikiamas apibendrintas ir išsamus, pasaulinėje teorijoje nusistovėjęs daugiakalbystės ir dvikalbystės sąvokų sąvadas, išskirti tipai pagal kalbos įsisavinimo laiką, kalbų vartojimo lygį, statusą ir kitus parametrus.

² Šiame straipsnyje vartosime *dvikalbių vaikų* sąvoką, nes be papildomos informacijos sunku nustatyti, kiek ir kokių kalbų moka tiriamieji.

įsimintomis frazėmis, žodžiais, kol pradeda vartoti kalbą produktyviau, t. y. naudotis tuo metu turima kalbine atmaina, vadinama *tarpukalbe* (angl. *interlanguage*, žr. Selinker 1972; Wei 2020), kuri skiriasi nuo K2, nors dinamiškas kalbos įsisavinimo procesas leidžia nuosekliai artėti tikslinės kalbos link. Šiuo laikotarpiu pastebima įvairių fonologinės ir gramatinės sistemos neatitikimų nuo įprastos kalbos. Pasitakantys gramatikos „klaidų“ tipai dažniausiai susiję su morfemų praleidimu, apibendrinimu, gramatinių kategorijų painiojimu, morfosintaksės modelių įsisavinimo keblumais ir pan. Nepaisant K1 ir K2 raidos sekos panašumų, egzistuoja ir individualių kokybinių skirtumų. Nors fonologinės ir gramatinės K2 sistemos kūrimas ir produktyvus jos naudojimas yra labai aktualus, dar aktualiau įsisavinti žodyną, leidžiantį bent minimaliai suvokti aplinką bei išreikšti poreikius. Nemažai tyrimų atskleidžia, kad žodyno raida yra gana individuali, tačiau egzistuoja tendencija, rodanti, kad vyresni vaikai geba greičiau išmokti K2 nei jaunesni, nes vyresnieji yra kognityviškai labiau subrendę ir turi susiformavusį K1 žodyną, kuriuo pasinaudodami sėdama sąvokas. Taigi, gyvenant dinamiškoje kelių kalbų vartojimo situacijoje, skirtingais raidos ir kontaktų intensyvumo laikotarpiais, matome ir skirtingus kalbinių įgūdžių formavimosi procesus. Įprasta, kad dvikalbiai vaikai, neseniai atėję į ugdymo instituciją, geriau mokės gimtąją kalbą nei K2, todėl, norėdami patenkinti savo komunikacinius poreikius, pasitelks įvairias bendravimo strategijas.

Reiškinys, dažniausiai minimas aptariant dvikalbių vaikų kalbų raidos situaciją, yra kodų kaita. Kodų kaita pastebima ankstyvajame amžiuje, o mokslininkai teigia, kad maži vaikai jau geba atpažinti kodų kaitos funkcijas bei jas pritaikyti savo pasakymuose nuo maždaug dvejų metų amžiaus (De Houwer 2009, 2012).

3. Kodų kaitos priežastys ir tipai

Paplitęs kalbų kontaktų reiškiny – kodų kaita – įvairiais aspektais domina kalbų įsisavinimo specialistus, sociolingvistus ir kitus tyrėjus, besiorientuojančius į skirtingas individų amžiaus grupes, įvairius socialinius veiksnius ir tyrimo klausimus. Kodų kaitos tyrimų teorinės išvalgos, tipologijos ir kiti ypatumai reikšmingi ankstyvosios vaikų kalbos raidos tyrėjams, nes pateikia svarbios informacijos ne tik apie kalbinių išteklių įvairovę, bet ir jų prieinamumą, priežastis, vartojimo dažnumą ir funkcijas.

3.1. Kodų kaita ankstyvojoje dvikalbių kalboje

Kalbų kaitaliojimas yra įprasta dvikalbių vaikų kalbinė praktika, šis procesas apima sudėtingus, gramatinių taisyklių valdomus mechanizmus. Kodų kaita leidžia ne tik naudotis dvikalbiu repertuaru, bet ir reikalauja iš kalbėtojo žinių, leidžiančių

sujungti dvi skirtingas kalbų sistemas, įskaitant abiejų kalbų fonologinę, morfoliginę, sintaksinę ir pragmatinę dimensijas. Šios žinios ilgainiui tampa svarbios, nes įgudęs dvikalbis keičia kodus atsižvelgdamas į daug daugiau socialinių ir kultūrinių realių, kodų kaita jam tarnauja simboliniams tapatybės konstravimo tikslams ir kt.

Labai dažnai nuoseklieji dvikalbiai neturi pakankamų K2 žinių, ypač ikimokykliniu laikotarpiu, todėl kalbiniam barjerui įveikti naudojasi kodų kaitos strategija. Reikia pripažinti, kad net ir šiais kalbiniu požiūriu intensyviais laikais visuomenė, ypač švietimo institucijos (kalbos mokytojai, spec. pedagogai ir logopedai), tėvų bendruomenės dar turi ribotą supratimą apie dvikalbių vaikų kodų kaitos³ funkcijas ir modelius. Akivaizdu, kad ne tik švietimo sektorius, bet ir plačioji visuomenė turi geriau suprasti kalbų kontaktų aplinkoje augančių dvikalbių vaikų raidą ir daugiakalbių šeimų kalbinių praktikų ypatumus. Kaip jau buvo minėta, kalbų kaitaliojimas yra įprastas ir svarbus dvikalbystės aspektas, o šiame tyrime siekiama pažiūrėti į keletą dvikalbių vaikų kodų kaitos praktikos ir strategijos aspektų, t. y. aptarti, kada ir kaip tiriamieji keičia kalbinius kodus.

Įvairiuose darbuose dažnai diskutuojama apie tai, kokių kodų kaitos tipų vaikų pasakymuose fiksuojama daugiausiai, kalbama apie individualius skirtumus. Jau praeito amžiaus tyrimuose, apibendrintuose Elenos Nicoladis ir Fredo Genesee (1997), teigiama, kad beveik visi dvikalbiai vaikai kaitalioja kodus, o tokia praktika yra normali ir negali būti laikoma kalbinės raidos nuokrypiu. Svarbu pabrėžti, kad pastebima didelė individualių skirtumų įvairovė, susijusi su labai reta arba dažna kodų kaita (Nicoladis, Genesee 1997: 259). Bandydami atsakyti į klausimą, kodėl vaikai keičia kalbinius kodus, šie tyrėjai remiasi *vieningos kalbinės sistemos hipoteze* (angl. *Unitary Language System Hypothesis*), teigiančia, kad vaikai kelias kalbas suvokia kaip vieną, t. y. neskiria dviejų kalbos sistemų (žr. Nicoladis, Genesee 1997). Ši hipotezė sulaukė kritikos, nes tyrimai atskleidė kitokius rezultatus: priešingai nei teigta, kodų kaitos su amžiumi ir patirtimi nemažėja, t. y. kodų kaita išlieka svarbia kalbine raiška, turinčia tam tikrą funkciją. Kiti tyrimai parodė, kad vaikai jau ankstyvosios raidos etapais geba atskirti kalbas pagal įvairius kalbinius lygmenis: nuo fonetikos iki pragmatikos (Lanza 1992; De However 2009, 2012; Serratrice 2012). Tai reiškia, kad tyrėjai, įgiję daugiau duomenų ir žinių apie šį reiškinį, nustatė, jog kodų kaita nėra vien tik trūktinos kalbos požymis, kai vienos kalbos žinios yra silpnesnės nei kitos, todėl kodų kaita padeda užpildyti žodyno ar gramatikos spragas.

³ Kai kurie autoriai dėl skirtingų teorinių prielaidų vartoja *kodų painiojimo* (angl. *code mixing*) terminą (Muysken 2000; vaikų kalbos tyrimuose žr. Meisel 1994; kitur – dažnai *code switching*, t. y. kodų kaita). Darbe vartojama *kodų kaitos* sąvoka dėl per keletą dešimtmečių labiau paplitusio ir įsigalėjusio tokio „standarto“.

Ilgainiui, su įgyta patirtimi, kodų kaita naudojama dėl kitų – sociopragmatinių, komunikacinių ir simbolinių funkcijų.

Literatūroje dažniausiai nurodomos šios kodų kaitos funkcijos: *leksinių spragų užpildymas* (angl. *gap filling*), *konteksto ypatybės* (angl. *context sensitivity*) ir *pragmatinės ar simbolinės priežastys* (Genesee, Nicoladis 2006; Genesee 2008). Pirmuoju atveju kodų kaita susijusi su dvikalbio vaiko abiejų kalbų žodyno ir gramatinės sistemos raida. Kol vaikas dar neturi gerų abiejų kalbų įgūdžių arba viena kalba yra silpnesnė, jis pasitelkia visus turimus kalbinius išteklius, naudodamasis kodų kaita (Genesee, Nicoladis 2006). Tokio tipo kodų kaitai būdingas gramatinis suderinimas, t. y. vienos kalbos elementų įterpimas į kitą kalbą dažnai yra gramatiškai taisyklingas (Genesee 2008). Rezultatai rodo, kad vaikai net ankstyvajame amžiuje geba ne tik kūrybiškai naudotis kalbiniais ištekliais, bet ir pastebėti kalbos sistemos dėsningumus. Antruoju atveju kodų kaita vyksta atsižvelgiant į pokalbio situaciją, t. y. vaikas jautriai reaguoja į pokalbio dalyvius, temą, vietą ir laiką. Nustatyta, kad net maži vaikai rečiau keičia kodus bendraudami su suaugusiais ir nepažįstamais asmenimis, negu kalbėdami su bendraamžiais (Genesee 2008). Trečiuoju atveju kodai keičiami dėl sociopragmatinių ar simbolinių tikslų, norint imituoti kitus (Genesee, Nicoladis 2006; Genesee 2008), pademonstruoti savo daugiakalbę tapatybę ar panašių priežasčių.

3.2. Kodų kaitos tipai ir kitos ypatybės

Kodų kaitos tyrimuose dažniausiai išskiriami du tipai: kodų kaita *pasakyme / pasakymo viduje* (*intra-*, pvz., *Cat [= katė] eina*) ir kodų kaita *tarp pasakymų* (*inter-*, skirtinguose pasakymuose, pvz., *Eina namo. Runs [= bėga]*). Kai kurie autoriai nurodo ir dar vieną tipą – kai įterpiami atskiri kitų kalbų žodžiai, pritaikyti ir morfologiškai adaptuoti prie kalbos sistemos. Literatūroje tai vadinama *įterptine* (angl. *insertional*) kodų kaita (Auer 2011). Tokia kodų kaita neretai siejama su skolinių vartojimu, tačiau, anot Penelopeės Gardner-Chloros (2009), sunku nustatyti tokių žodžių adaptavimo laipsnį, o fonologinis ar morfologinis suvienodinimas neįreikiama, kad susiduriama su skoliniu.

Dažnai kodų kaitos atvejai *pasakyme* tiriami remiantis sudėtinga Pieterio Muyskeno (2000) tipologija, apimančia struktūrinę bei socio- ir psicholingvistinę analizę. Pagrindiniai pirmieji trys tipai, kuriuos aptaria Muyskenas, nėra nauji nei kodų kaitos, nei apskritai gramatikos tyrinėjimuose – tai *įterpimai* (angl. *insertion*; kai leksinis vienetas iš vienos kalbos įtraukiamas į kitą kalbą, veikiant šios kalbos sintaksinei struktūrai), *pakeitimai* (angl. *alternation*; kai elementai kaitaliojami tarp kalbų, kiekvienos kalbos gramatinei sistemai veikiant atskirai, nesiderinant),

kongruentinė leksikalizacija (angl. *congruent lexicalization*; reiškia bendrą sakinio struktūrą su žodžiais iš skirtingų kalbų, kai naudojama bet kurios kalbos struktūra) ir naujai išskiriamas ketvirtasis tipas – *funkciniai žodžiai / atgalinis žymėjimas* (angl. *function words / backflagging*; kai kalbėtojas naudoja diskurso žymeklį iš savo paveldo kalbos visuomenės kalboje, kuri tam tikru metu gali tapti labiau dominuojančia kalba) (žr. Muysken 2000).

Vaikų kalboje pagrindiniai kodų kaitos tipai pastebimi labai anksti: *pasakyme* – apie antruosius metus, *tarp pasakymų* – apie trečiuosius (Lanza 1992; Meisel 2004). Be dėmesio kodų kaitos tipų dažnumui, kalbama ir apie tam tikrus kalbinės hierarchijos principus, kuriais remiantis vyksta kalbų kaitaliojimas: daiktavardis (subjekto ir objekto pozicijose), prielinksnio frazė, būdvardis / prieveiksmis ir veiksmožodžio frazė / veiksmožodis (Brice, Anderon 1999). Pastebėtos šios tendencijos: dažniausiai kodų kaita apima daiktavardį (iki 40 proc.); pavieniai leksiniai elementai dažniau įterpiami nei kelių žodžių frazės; veiksmožodžių (apie 6 proc.) kaitaliojimas siejamas su sintaksės įsisavinimo pažanga, nes kodo kaita atspindi mėginimą išbandyti naujas kalbos formas (Brice, Anderon 1999: 21–22).

Naujausiuose tyrimuose pabrėžiama (Gross et al. 2022), kad vertinant ir aiškinant kodų kaitą svarbu atsižvelgti į įvairius veiksnius, ypač į analizuojamą kontekstą, pvz., užduoties tipą, kalbų mokėjimo lygį, pašnekovus, vaiko kasdienio gyvenimo kalbines preferencijas ir kt. Taigi, yra skirtingų analizės būdų ir požiūrių į mažų vaikų kodų kaitą, bet įprastai, analizuojant šį reiškinį, įtraukiami trys pagrindiniai aspektai: *kodo kryptingumas* (angl. *the direction of the switch / directionality*), *kodo kalbinė struktūra* (angl. *the linguistic structure of the switch / structure*) ir *kodo motyvacija* (angl. *the motivation of the switch / motivation*) (Gross et al. 2022). *Kryptingumas* nurodo, kokios kalbos tikimasi iš pašnekovo. Jis gali būti nustatytas pagal tiesioginį arba platesnį kontekstą, pvz., vaiko prašoma papasakoti pasakojimą lietuvių kalba, o žodžiai ir frazės, pasakyti kita kalba, traktuojami kaip perėjimas (keičiant kalbinę kryptį) į netikslinę kalbą. *Struktūros* požiūriu įvardijami jau anksčiau minėti tipai: *pasakyme* ir platesniame kontekste pasireiškiantis kodas – *tarp pasakymų*. Tyrimų rezultatai, rodantys tipų dažnumą, yra įvairūs, nes skirtumų gali rasti dėl taikomų metodologijų, imties dydžių, amžiaus ir kalbų mokėjimo lygio (Zentella 1981; Ribot, Hoff, 2014; Kuzyk et al. 2020; Halpin, Melzi 2021; Gross, Kaushanskaya 2022).

Literatūroje randama ir kitokių struktūrinių tipų, kurie labai panašūs į aptartuosius, tik skiriasi viena kita smukesne detale, pvz.: 1) kai į viena kalba sakomą pasakymą įterpiama kita kalba pasakyta *priduriamoji dalis*; 2) kai vienas pasakymas sakomas *viena kalba, kitas – kita*; 3) kai kodų kaita įvyksta *pasakyme*; 4) kai kodų kaita vyksta *žodžio dalyje* (angl. *intra-word*; čia turimas galvoje jau paminėtas kalbinio

adaptavimo reiškiny (Romaine 1989; Genesee 2008). *Motyvacija*⁴ keisti kalbinį kodą, teigiama, susijusi su psicholingvistine (dėl leksinių spragų) arba sociopragmatine (dėl pašnekovų pasikeitimo) intencija (Iluz-Cohen, Walters 2012; Raichlin et al. 2018; žr. Gross et al. 2022: 7). Nustatyta ir daug kitų veiksnių, lemiančių vaikų kodų kaitą: kalbų mokėjimo lygis, tiesioginės sąveikos kontekstas konkrečiu metu, patirtis girdint ir naudojant kodų kaitą kasdienėje kalbinėje praktikoje, požiūris į kodų kaitą šeimoje ir kitose sociolingvistinėse situacijose.

Tyrimų, skirtų kodų kaitai ankstyvojo amžiaus vaikų kalboje, taikant specialius testus (pvz., rišliuosius pasakojimus), nėra daug. Pavyzdžiui, ispanų-anglų dvikalbių vaikų (4–7 metų) tyrime buvo tirtas kodo keitimo dažnis, kryptis ir kodų kaitos struktūriniai tipai (pasakyme ar tarp pasakymų). Šiuo tyrimu siekta nustatyti, ar tipinės kalbinės raidos vaikai ir vaikai, turintys sutrikimą, keičia kodus skirtingai. Kaip įprasta tokiuose tyrimuose, kodų kaitos atvejai buvo klasifikuojami į kodų kaitą *tarp pasakymų* ir kodų kaitą *pasakymo viduje*. Tyrimas atskleidė, kad kodų kaita yra būdinga abiejų grupių dvikalbiams vaikams, t. y. kodų kaita – tipiškas dvikalbio vaiko elgesys. Tačiau kalbos raidos sunkumų turinčių vaikų kalboje kodų kaitos atvejai pasižymėjo savita struktūra (Gross, Castilla-Earls 2023). Kitame tyrime autorė (Treffers-Daller 2022) aptaria skirtumus ir panašumus, susijusius su įvairiomis tiriamųjų grupėmis, rezultatų interpretavimas kodų keitimo situacijose grindžiamas kalbų mokėjimo ir kalbos dominavimo ryšio analize. Analizuojant kodų struktūrą, remiamasi Muyskeno tipologija, dėmesys skiriamas sudėtingiems gramatinių sistemų (at)skyrimo klausimams (Treffers-Daller 2022). Tyrimuose, kuriuose daugiau imamasi analizuoti struktūros *pasakymo viduje* atvejus, kartais pasitelkiamas suskirstymas į kategorijas pagal Muyskeno tipologiją (Treffers-Daller 2022), tačiau pastebima, kad ši tipologija retai naudojama vaikų kalbos tyrimuose dėl įvairių priežasčių, dažniausiai įvardijant nedidelę kodų kaitos atvejų įvairovę ankstyvajame amžiuje (Gross, Castilla-Earls 2023).

Straipsnyje aprašomo tyrimo atveju mūsų dėmesys krypta į dvi pagrindines prielaidas, susijusias su kodo keitimu: leksinės spragos hipotezę (LSH) ir psicholingvistinį aiškinimą (PA). Pagal LSH, kalbinių žinių trūkumas skatina vaiką keisti kalbinį kodą į jam įprastą kalbą, kai bendraujama su pašnekovu, kuris pirmenybę teikia vienai kalbai, pvz., rusų, kai vaikas nemoka pasakyti lietuviškai, nors tyrėjas prašo, kad vaikas pasakotų šia kalba (žr. Nicoladis, Secco 2000). Tokiais atvejais vaikai linksta pereiti nuo silpnesnės kalbos prie stipresnės (Paradis, Nicoladis 2007; Gutierrez-Clellen et al. 2009). PA kodo keitimą sieja su kognityviniais gebėjimais,

⁴ Motyvacija, kaip matėme šio straipsnio kitoje dalyje, gali būti panašiai suvokiama, kaip ir kodų kaitos funkcijos ar tikslai.

tinkamo žodžio *paieškai / ištraukimui* reikalingų išteklių panaudojimu, t. y. laiko sąnaudomis, reikalingomis leksiniam apdorojimo procesui (Schwartz, Kroll 2006; Kroll et al. 2008). Pavyzdžiui, vaikams, kuriems lietuvių kalba yra paveldėtoji, prireikia daugiau laiko *ištraukti* tinkamą žodį tinkamame kontekste; dėl laiko trūkumo jie keičia kalbinį kodą ir pasitelkia tuo metu greičiau prieinamą kitos kalbos elementą.

Straipsnyje aprašomo tyrimo tikslas – aptarti kodų kaitos atvejus, jų tipus ir funkcijas (motyvaciją) nuosekliųjų dvikalbių vaikų rišliuosiuose pasakojimuose lietuvių kalba. Tyrime apžvelgiamos skirtingų kalbinių grupių (LT-AN ir RU-LT) vaikų kodų kaitos vartojimo tendencijos. Tyrimas grindžiamas hipoteze, kad skirtingų grupių vaikai kalbinius kodus pasitelkia skirtingu dažnumu ir dėl skirtingų sociopragmatinių tikslų.

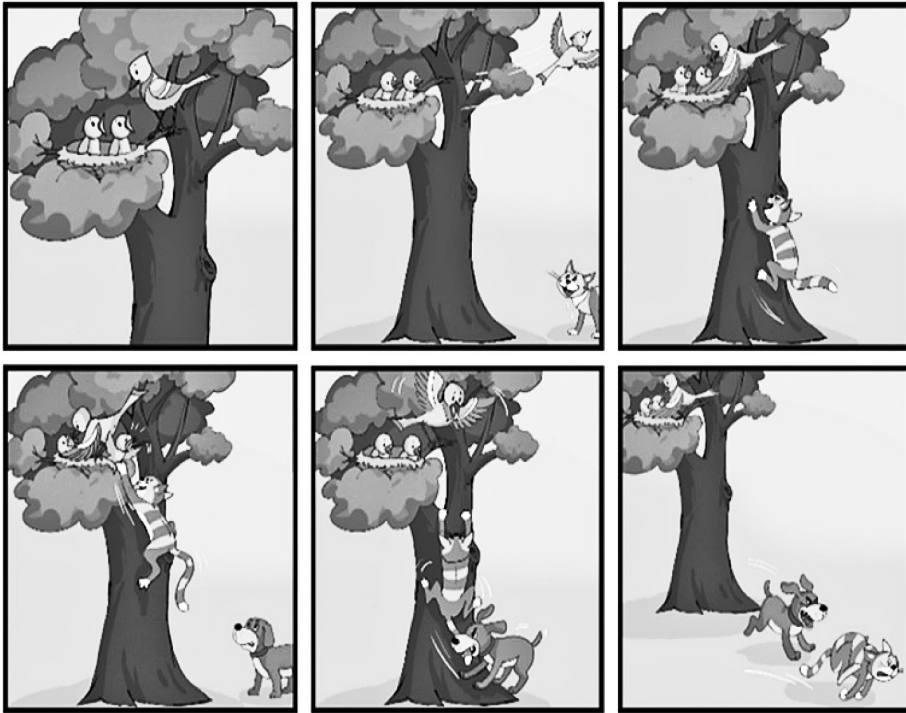
4. Tyrimo metodika ir tiriamųjų imtis

Siekiant kiekybiškai ir kokybiškai įvertinti kodų keitimą ir poveikį kalbinei raiškai, naudojami įvairūs metodai. Šiame tyrime taikytas rišliojo pasakojimo pagal paveikslėlių seką metodas, nes tarptautinė praktika išskiria nemažai šio metodo privalumų: pirma, rišlusis pasakojimas yra įprasta veikla, nes vaikai mielai klausosi ir patys pasakoja istorijas (Hughes et al. 1997), antra, rišlusis pasakojimas yra palyginti nesunkiai įsisavinamas kalbos žanras, jo struktūra lengvai suvokiama, įsiminama ir atpažįstama (McCabe, Peterson 1991), trečia, rišliojo pasakojimo ypatybės atskleidžia bendrąją vaiko kalbos sistemos raidą (Hayward, Schneider 2000). Rišliojo pasakojimo analizė pasižymi didele duomenų rinkimo, apdorojimo ir analizavimo metodų įvairove, tačiau gali būti pritaikoma įvairioms tiriamųjų grupėms (vaikams ir suaugusiesiems, vienakalbiams ir dvikalbiams / daugiakalbiams, turintiems ir neturintiems kalbos sutrikimą ir t. t.) ir tyrimo tikslams.

Tyrimo medžiaga. Šio tyrimo medžiagą sudaro dvikalbių vaikų rišlieji pasakojimai, sukaupti taikant MAIN⁵ (angl. *Multilingual Assessment Instrument for Narratives*) metodologiją (Gagarina et al. 2012, 2019; Bohnacker, Gagarina 2020; Dabašinskienė, Kamandulytė-Merfeldienė 2023), kurią sudaro rišliam pasakojimui išgauti skirti paveikslėliai, rišliojo pasakojimo tyrimo gairės, įvertinimo protokolai ir t. t. Tyrimui pasirinkta viena paveikslėlių seka „Paukščiukų istorija“, kurioje vaizduojami vaikams pažįstami veikėjai, o trys epizodai suteikia tiriamajam daugiau nei

⁵ Pirmoji lietuviška MAIN versija buvo sukurta 2012 m. Metodiką į lietuvių kalbą išvertė ir adaptavo Ingrida Balčiūnienė ir Ineta Dabašinskienė. Antrąją versiją 2020 m. peržiūrėjo Dabašinskienė, vadovaudamasi pataisyta MAIN metodologija (Gagarina et al. 2019).

vieną galimybę savarankiškai sukurti istoriją. Rišliojo pasakojimo pagal paveikslėlių seką metodas leidžia tirti dvi kuriamų istorijų kategorijas – makrostruktūrą, t. y. pasakojimo organizavimo principus ir elementus, ir mikrostruktūrą – kalbinės raiškos vaizdą, t. y. kalbos lingvistinių lygmenį. Šiam tyrimui aktualus kalbinės raiškos aspektas.

Paveikslas. Paveikslėlių seka „Paukščiukų istorija“ (MAIN – Gagarina et al. 2012, 2019; Bohnacker, Gagarina 2020)

Tyrimo imtis. Aprašomame darbe analizuojami dviejų dvikalbių vaikų imčių rezultatai. Pirmąją imtį sudaro 74 vaikai, kurių gimtoji kalba (K1) – lietuvių, antroji (K2) – anglų (toliau – LT-AN). Beveik visi grupės nariai gimė Didžiojoje Britanijoje ir gyveno Londone, o su lietuvių kalba susidurdavo dažniausiai namuose, nes abu tėvai lietuviai ir kalbėjo lietuviškai. Vaikai apie dvejus trejus metus lankė Didžiosios Britanijos mokyklas, kuriose anglų kalba buvo pagrindinė, taip pat lankė lituanistines mokyklas, kuriose ir rinkta tyrimo medžiaga (vaikų pasakojimai) (žr. Blažienė 2015, 2016). Antrąją tiriamųjų grupę sudarė 48 dvikalbiai vaikai, kurių K1 – rusų, K2 – lietuvių (toliau – RU-LT). Tiriamieji gyveno Kaune arba Vilniuje ir lankė

valstybinį vaikų darželį, kuriame pagrindinė kalba – rusų, o lietuvių kalbos mokomasi 3–4 valandas per savaitę.

Kiekvienas vaikas tirtas individualiai, ramioje aplinkoje (klasėje, kabinete), su juo pakalbėta siekiant užmegzti kontaktą, vėliau vaikui pasiūlyta pažaisti žaidimą – lietuviškai pasekti pasaką pagal šešis paveikslėlius. Tiek prieš tyrimą, tiek tyrimo metu su vaiku taip pat bendrauta lietuvių kalba.

5. Tyrimo rezultatai

Kaip minėta ankstesniame skyriuje, skirtingi autoriai mini du pagrindinius kodų kaitos tipus: 1) kai į viena kalba sakomą pasakymą įterpiamas pasakymas kita kalba (*pasakymo viduje*), 2) kai vienas pasakymas pasakomas viena kalba, kitas – kita (*tarp pasakymų*). Taip pat išskiriami papildomi tipai: a) kai į viena kalba sakomą pasakymą įterpiama kita kalba pasakytą priduriamoji dalis; b) kai kodų kaita įvyksta žodžio dalyje (angl. *intra-word switching*). Iš esmės šiuos (a) ir (b) potipius galima priskirti pirmajam kodų kaitos tipui (*pasakymo viduje*). Aprašome tyrimo siektą aptarti kodų kaitos įvairovę, todėl analizuojant užfiksuotus kodų kaitos pavyzdžius nuspręsta remtis praplėsta pavyzdžių klasifikacija, atsižvelgiant į tai, ar kodų kaita susijusi su pavienių žodžių keitimu, ar ilgesniais pasakojimo intarpais:

1. Pasakojimo metu į pasakymą lietuvių kalba įterpiamas **žodis ar frazė rusų / anglų kalba**,
 - 1.1. įterpiamas *vienas žodis* rusų / anglų kalba,
 - 1.2. įterpiama *dviejų ar daugiau žodžių frazė* rusų / anglų kalba.
2. Pasakojimo metu įterpiamas **visas pasakymas rusų / anglų kalba**,
 - 2.1. įterpiamas pasakymas, kurį sudaro *vienas žodis* rusų / anglų kalba,
 - 2.2. įterpiamas *dviejų ar daugiau žodžių pasakymas* rusų / anglų kalba.

Tyrimas parodė, kad RU-LT vaikų imtyje kodų kaitos atvejai buvo dažnesni nei LT-AN vaikų grupėje. RU-LT vaikų pasakojimuose kodų kaitos atvejai apėmė 9,6 proc. pasakymų (65 atvejai tarp 677 pasakymų), LT-AN – 3,7 proc. pasakymų (31 atvejis tarp 845 pasakymų). RU-LT imtyje 29 proc. vaikų pasakojimuose užfiksuota kodų kaita, LT-AN – 18 proc. vaikų, pasakodami pagal paveikslėlius, vartojo anglų kalbos intarpus. Analizuojant kiekvieno vaiko pasakojimus, kuriems būdinga kodų kaita, matyti, kad kai kurie vaikai tik retkarčiais įterpia žodį ar frazė rusų / anglų kalba, tačiau yra vaikų, kurių pasakojimus sudaro daugiau nei pusė pasakymų kita nei lietuvių kalba. Vadinasi, ši kalbinė praktika yra individualizuota ir labiau būdinga kai kuriems, o ne visiems vaikams.

Minėta, kad kodų kaita žodžio dalyje gali apimti ir kodų kaitą pasakymo viduje (kai įterpian vieną žodį ar frazė kitos kalbos žodis morfologiškai adaptuojamas

lietuvių kalbai, pvz., *lisytė bėgo*), ir kodų kaitą tarp pasakymų (kai įterpiančią pasakymą kita kalba, jame pavartojama morfologiškai adaptuotų žodžių, pvz., *kotikas chotel*). Dėl šios priežasties kodų kaitos žodžio dalyje atvejis neišskiriamas kaip atskiras tipas, o užfiksuoti tokie atvejai aptariami prie kiekvieno iš dviejų pagrindinių tipų.

Lentelėje matyti, kad abiejose tiriamųjų imtyse kodų kaita dažniausiai vyksta pasakymų viduje ir yra susijusi su atskirų žodžių rusų / anglų kalba įterpimu į pasakojimus lietuvių kalba (1.1 tipas).

Lentelė. Kodų kaitos atvejai RU-LT ir LT-AN vaikų pasakojimuose

Kodų kaitos tipai / potipiai	RU-LT Dažnumas procentais	LT-AN Dažnumas procentais
1. Į pasakymą lietuvių kalba įterpiamas <i>žodis ar frazė rusų / anglų kalba</i> (pasakymo viduje)		
1.1. Pasakojimo metu į pasakymą lietuvių kalba įterpiamas <i>vienas žodis</i> rusų / anglų kalba	48	74
1.2. Pasakojimo metu į pasakymą lietuvių kalba įterpiama <i>dviejų ar daugiau žodžių frazė</i> rusų / anglų kalba	6	13
2. Pasakojimo metu įterpiamas <i>visas pasakymas rusų / anglų kalba</i> (tarp pasakymų)		
2.1. Pasakojimo metu pavartojamas pasakymas, kurį sudaro <i>vienas žodis</i> rusų / anglų kalba	20	10
2.2. Pasakojimo metu įterpiamas <i>dviejų ar daugiau žodžių pasakymas</i> rusų / anglų kalba.	26	3

Kaip matyti lentelėje, RU-LT vaikų atveju į pasakymus lietuvių kalba įterpiami rusų kalbos žodžiai sudaro 48 proc. kodų kaitos, LT-AN vaikų pasakojimuose į pasakymus lietuvių kalba įterpiami anglų kalbos žodžiai apima 74 proc. kodų kaitos. Įprastai ši tendencija susijusi su spragų pildymu (angl. *gap filling*), kai kodai kaitaliojami dėl nepakankamų tam tikros kalbos (šiuo atveju – lietuvių) žinių. Tai aiškiai matyti rusakalbių vaikų pavyzdžiuose:

- (1) VAI: Šuniukas *заметил*. (6;4⁶)
- (2) VAI: Katė *хотел*, katinas *хотел* suėst *их*. (6;10)
- (3) VAI: Šunis norėjo atsikąst *хвостą*. (6;4)
- (4) VAI: Paukštis *кормил*. (6;8)

⁶ Vaikų kalbos tyrimuose amžius įprastai žymimas taip: 4;8 – ketveri metai aštuoni mėnesiai.

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad žodžiai rusų kalba vaikų pasakojimuose pavartojami, kai pritrūksta lietuvių kalbos žinių, nerandama žodžio, įvardijančio sąvoką. Tačiau kiek kitokios kodų kaitos žodžio lygmeniu tendencijos išryškėjo lietuvių vaikų, gyvenančių anglakalbėje šalyje, pasakojimuose. Kodų kaita, apimanti žodžio lygmenį, LT-AN vaikų pasakojimuose dažniausiai apima ne objekto ar veiksmo įvardijimus kita (ne lietuvių) kalba, bet siejamuosius, pasakymų junglumui ir pasakojimų rišlumui svarbius žodžius, pavyzdžiui, *and*, *but*:

- (5) VAI: **And** katinėlė eiti **and** valgyt. (5;0)
- (6) VAI: O čia mama **and** čia beibiūs. (6;8)
- (7) VAI: **But** atėjo katiniukas. (6;3)
- (8) VAI: **And** katins norėjo ateiti **and** valgyti. (6;8)

Reikia atkreipti dėmesį, kad tiriamųjų LT-AN vaikų pirmoji kalba yra lietuvių, jie lankė lituanistines mokyklas, su tėvais bendravo lietuviškai, todėl jų žodynas yra pakankamas pasakoti istoriją pagal paveikslėlius, tačiau vaikų rišliojo pasakojimo gebėjimai, ko gero, dažniausiai ugdomi anglakalbėje mokykloje, yra paveikti anglų kalbos įtakos bei susiję su vaikų pasakojimo įpročiais. Tą iliustruoja ir pavyzdys, kai vaikai pavartoja žodį *mother* vietoje žinomo žodžio *mama*.

- (9) VAI: O paskui **mother** klausia: o kas atsitiko? (6;8)

Pasakojimo metu į pasakymus lietuvių kalba įterpiami ne tik pavieniai žodžiai, bet ir dviejų ar daugiau žodžių frazės rusų / anglų kalba (1.2 tipas). RU-LT vaikų pasakojimuose tokie atvejai sudaro 6 proc., LT-AN – 13 proc. tarp visų kodų kaitos atvejų (žr. lentelę).

- (10) VAI: Ir žiūrėjo jis, ir katinėlis už **хвост схватил**. (4;8)
- (11) VAI: Mama atskrido, **улетела по делам**. (6;4)
- (12) VAI: A galima nu **чуть чуть по русски?** (6;10)
- (13) VAI: Paskui **and and** šunis norėjo valgyti **cat tail**. (6;8)
- (14) VAI: **It is** šuniukas xxx⁷ katiną velilias (= vejasi). (4;10)
- (15) VAI: **And they** nori valgyti ką nors. (6;8)

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, rusakalbiai vaikai dažniausiai pradeda sakinį lietuvių kalba, tačiau pritrukę žodžių jį pabaigia rusiškai. Dažnai tokios rusų kalbos atkarpos, įsiterpusios į pasakojimą lietuvių kalba, yra sustabarėjusios frazės,

⁷ xxx žymima neaiškiai išstartas, nesuprantamas žodis.

pavyzdžiui, *чуть чуть по русски*. LT-AN vaikai dažnai įterpia siejamąsias frazes, padedančias jungti pasakojimo pasakymus (*and they*) arba juos pradėti (*it is*).

Kodų kaitos sąsajas su žodžio spragų pildymu rodo vienažodžiai pasakymai rusų arba anglų kalba (2.1 tipas). Tokie pasakymai RU-LT vaikų pasakojimuose sudaro 20 proc. kodų kaitos atvejų, LT-AN vaikų grupėje – 10 proc. (žr. lentelę). Pasakojimuose aptinkami vienažodžiai vaikų pasakymai rusų ar anglų kalba (kartais pridodant lietuvišką afiksą) įprastai susiję su tyrėjo klausimu, siekiant paskatinti vaiką kalbėti, kai jis patiria sunkumų, kalba nedrąsiai ar sustoja pasakoti pajautęs žodžių trūkumą:

- (16) TYR: *Tą patį lietuviškai, pagalvok. Kas čia lietuviškai?*
VAI: **Kotikas.** (4;8)
- (17) TYR: *Na, taip, kaip tau išeina, nu pabandyk.*
VAI: **Птица.** (6;10)
- (18) TYR: *Kas čia tokie?*
VAI: **Понизай.** (6;10)
- (19) TYR: *O kaip angliškai būtų, gal žinai?*
VAI: **Worm.** (5;3)
- (20) TYR: *Kaip tu galvoji, ką čia turi?*
VAI: **Worm.** (5;8)
- (21) TYR: *Kaip čia vadinasi?*
VAI: **Climb.** (6;2)

Pasakymai kita kalba (2.2 tipas) buvo būdingesni rusakalbių vaikų pasakojimams; jie sudarė 26 proc. tarp visų kodų kaitos atvejų. LT-AN vaikų pasakojimuose tokia kodų kaita sudarė tik 3 proc. Tai galima paaiškinti geresnėmis lietuvių kalbos žiniomis, nes LT-AN vaikams lietuvių kalba buvo gimtoji, jie gyveno lietuviakalbėse šeimose, tikslingai lankė lituanistines mokyklas. RU-LT vaikai pilnus pasakymus rusų kalba vartojo tikslindamiesi, ar gerai pasakoja, teiraudamiesi žodžių vertimo, taip pat tyrėjui paraginus pasakoti toliau, kai vaikas sustoja kabėti nerasdamas lietuviškų žodžių norimai minčiai išreikšti:

- (22) VAI: **Как сказать: бежит за котом?** (6;3)
- (23) VAI: **Как сказать: кусает?** (6;3)
- (24) VAI: *Kačiukas nori suvalgyt.*
TYR: *Taip, tikrai. Kas toliau vyksta?*
VAI: **Мама дала им червячок..**
TYR: *Mhm, o lietuviškai gal prisimeni?*
VAI: **Kirmėlės.** (4;8)

Analizuojant kodų kaitos pasakymo viduje ir tarp pasakymų pavyzdžius, pastebėta, kad ir vienu, ir kitu atveju pasitaiko morfologinio rusų / anglų kalbos žodžių adaptavimo, įprastai pridėdant lietuvišką galūnę (kodų kaita žodžio dalies lygmeniu), t. y. pasakant sulietuvintą rusiško / angliško žodžio formą. RU-LT imtyje tokie žodžiai sudarė 8 proc. kodų kaitos atvejų, LT-AN vaikų pasakojimuose – 13 proc. RU-LT grupėje pastebėtas vienas pavyzdys, kai lietuviškam žodžiui pridėdamas rusų kalbos prefiksas: *zalipo* (= *užlipo*; 6;10), tačiau dažniausiai šio tipo kodų kaita apėmė sulietuvintus rusų kalbos žodžius:

- (25) VAI: *Kotė xomel.* (6;4)
- (26) VAI: *Kotikas.* (6;8)
- (27) VAI: *Katinas norėjo papugajus.* (6;10)
- (28) VAI: *Šunis norėjo atsikąst chvostą.* (6;4)

LT-AN žodžio lygmens kodų kaitos pavyzdžiai buvo užfiksuoti kelių vaikų kalboje, tačiau visi jie buvo susiję su ta pačia leksema – *baby*:

- (29) VAI: *Tada mama juos sakė, kad daugiau ji nebeliks va savo beibius.* (5;11)
- (30) VAI: *Paukštelis turėjo jau beibius.* (5;8)
- (31) VAI: *O čia mama and čia beibius.* (6;8)
- (32) VAI: *Vieną kartą ten buvo trys beibiukai paukščiukai ir mama.* (7;3)

Nors RU-LT ir LT-AN vaikai į lietuvių kalbą įterpia rusiškų / anglišių žodžių, pakeičiančių lietuviškus, sakiniai lieka gramatiškai taisyklingi. Tai rodo, kad dvikalbiai geba derinti dviejų kalbų žodžius pagal gramatikos taisykles, ir tai jiems leidžia kūrybiškai naudotis dviejų kalbų ištekliais. Pateiktuose pavyzdžiuose matyti, kad vaikams sėkmingai pavyksta suderinti žodžius gimine ir skaičiumi (33, 34, 35), pasirinkti tinkamą linksnį, valdomą veiksmazodžio (36, 37):

- (33) VAI: *Šuniukas заметил.* (6;4)
- (34) VAI: *Paukštis кормит.* (6;8)
- (35) VAI: *Mama atskrido, улетела по делам.* (6;4)
- (36) VAI: *Šunis norėjo atsikąst chvostą.* (6;4)
- (37) VAI: *Paukštelis turėjo jau beibius.* (5;8)

Atvejų, kai vaikui nepavyksta sudaryti gramatiškai taisyklingo sakinio vartojant kartu dviejų kalbų žodžius, pasitaiko mažiau. Užfiksuoti tik du pavyzdžiai vieno vaiko kalboje: *Katė xomel* (6;10), *Katinas norėjo papugajus* (6;10).

Apibendrinant analizės rezultatus, galima teigti, kad kodų kaitos tipų įvairovė ir pavartojimo dažnumas bei pavyzdžiai rodo tam tikras dvikalbių vaikų kodų

kaitos motyvacijos tendencijas. Akivaizdu, kad ne tik dažnumas, bet ir motyvacija tarp skirtingų vaikų grupių skiriasi. Vadinasi, tai, kad vieniems lietuvių kalba yra K1, o kitiems – K2, turi nemenką įtaką kodų kaitos realizacijai. Svarbu paminėti, kad LT-EN vaikai gerai arba net puikiai kalba angliškai, vadinasi, yra „subalansuoti“ dvikalbiai. Įvertinus aukštą anglų kalbos prestižą, ankstyvą pasinėrimą į anglišką kalbinę aplinką ir specifinius ugdymo mokykloje principus, galima teigti, kad lietuvių kalba kuriamuose pasakojimuose pavartojama nedaug kodų kaitos atvejų, ypač lyginant su RU-LT grupe. Pastaroji grupė (žr. Dabašinskienė, Krivickaitė 2019), ypač atskiri tiriamieji, kai kada sunkiai gebėjo papasakoti istoriją, jiems prirėkdavo daugiau tyrėjo pagalbos, todėl gimtoji rusų kalba neretai pasitelkta kaip „gelbėjimosi“ strategija.

6. Apibendrinimas ir išvados

Šiame straipsnyje aptariami nuosekliųjų dvikalbių vaikų kodų kaitos vartojimo atvejai. Tyrimu siekta įvertinti, kokie kodų kaitos tipai ir funkcijos (motyvacija) vyrauja vaikų pasakymuose, atliekant rišliojo pasakojimo užduotį lietuvių kalba pagal MAIN metodologiją. Pasirinktos skirtingų kalbinių grupių (LT-AN ir RU-LT) vaikų imtys, nes tikėtasi atskleisti įvairių kodų kaitos vartojimo tendencijų. Kelta hipotezė, kad skirtingų kalbinių patirčių vaikai skirtingu dažnumu ir dėl skirtingų tikslų pasitelkia kalbinius kodus.

Apibendrinant aptartus rezultatus, matyti, kad kodų kaita buvo dažnesnė RU-LT imtyje, kurios vaikai, gyveno Lietuvoje, tačiau augo rusakalbėse šeimose, lankė tautinėms mažumoms skirtas ugdymo įstaigas. Skirtingai nei deklaruota tarptautiniuose K2 vaikų kalbos raidos tyrimuose, Lietuvos (ir kitų Baltijos šalių) atveju matyti, kad net ir trečiosios kartos rusakalbių šeimose lietuvių kalba retai vartojama. Akivaizdu, kad kai kurie vaikai stokojo elementarių lietuvių kalbos vartosenos įgūdžių, todėl dažniau pasitelkdavo savo gimtosios išteklius, norėdami išreikšti mintį. Lietuviai vaikai, gyvenantys anglakalbėje šalyje, patyrė mažiau sunkumų pasakodami lietuviškai, jų pasakojimuose kodų kaitos atvejų buvo mažiau, jie dažniau susiję su pasakojimo rišlumo elementais.

RU-LT vaikų grupėje vyravo labai aiški kodų kaitos pasitelkimo motyvacija – pasakojimuose užfiksuoti kodų kaitos atvejai susiję leksinių spragų pildymu. Visiškai kita tendencija išryškėjo LT-AN imtyje, kur anglų kalba pavartoti žodžiai ar frazės padėdavo vaikams jungti pasakymus ir sieti pasakojimo struktūrinius komponentus. Šis skirtumas rodo, kad RU-LT vaikams prirėkia turinio žodžių, jie, pagal LSH, ieško objektui, subjektui ar predikatui pavadinti tinkamo leksinio vieto, kad reiškiamą mintis būtų suprantama pašnekovui. Priešingai, LT-AN vaikai

nepatiria sunkumų vartodami turinio žodžius: galbūt jiems prireikia laiko prisiminti tinkamą, bet net ir pavartoję anglišką *mother*, jie žino lietuvišką atitikmenį ir kitose situacijose jį vartoja. Kad pasakojama istorija netaptų panaši į telegrafinę kalbą, kuriai būdinga tik turinio, be funkcinų, žodžių raiška, vaikai skirtingiems pasakojimo epizodams sieti pasitelkia angliškus diskurso žymeklius, siejimo jungtukus ir kitus elementus. Taigi, net jeigu abu šiuos atvejus traktuotume kaip LSH, jų turinys yra skirtingas: vienas siejamas su nepakankamu kalbos mokėjimu, kitas – su sklandumo raiškos stoka. Svarbu paminėti, kad pasakojimų analizė atskleidžia, jog kodų kaita pasitelkiama kaip pagalbos / gelbėjimosi strategija, leidžianti sėkmingai įgyvendinti užduotį – padeda vaikui papasakoti istoriją kalba, kuri vieniems yra paveldėtoji, kitiems – antroji. Taigi, nors ir įterpdamas žodžius rusų ar anglų kalba, vaikas sėkmingai įveikia užduotį ir papasakoja istoriją pagal paveikslėlius.

Įvairūs tyrimų rezultatai rodo akivaizdų faktą – dvikalbių vaikų kalbinė raida, o drauge ir kodų kaitos vartojimo atvejai, yra labai heterogeniška (De Houwer 2009, 2012; Cohen Walters 2012), individualūs skirtumai yra neišvengiami, todėl kodų kaitą reikėtų vertinti kaip tam tikru laikotarpiu vaikui būdingą kalbinės raiškos ypatybę. Vaikų kalboje nepastebėta kodų kaitos, nulemtos konteksto ypatybių, sociopragmatinių ir simbolinių priešasčių, kurias autoriai nurodo kaip galimas kodų kaitai paaiškinti. Tikėtina, kad šie kodų kaitos tipai būdingesni vyresniems, ypač paaugliams, ar suaugusiesiems dvikalbiams, gebantiems keisti kodus atsižvelgiant į kontekstą ir pokalbio tikslus, kita vertus, tai galima sieti su tyrimo metodologijos ribotumu, nes aprašomame tyrime remiamasi eksperimento, o ne natūralios stebėsenos rezultatais.

Šis tyrimas – vienas iš pirmųjų mėginimų kiek plačiau aptarti skirtingų dvikalbių vaikų grupių kodų kaitos atvejus, todėl matome būtinybę tęsti šį darbą, plečiant metodologines prieigas, imčių įvairovę ir teorinius svarstymus.

Literatūra

Androutsopoulos, J. 2013. Code-switching in computer-mediated communication. *Pragmatics of Computer-Mediated Communication*. S. C. Herring, D. Stein, T. Virtanen (eds.). Mouton de Gruyter. 667–694.

Auer, P. 2011. Code-switching/mixing. R. Wodak, B. Johnstone, P. Kerswil (eds.). *The SAGE Handbook of Sociolinguistics*. Sage, Los Angeles, London. 460–478.

Blažienė, A. 2015. Dvikalbių vaikų rišliojo pasakojimo produktyvumas ir leksinė įvairovė. *Taikomoji kalbotyra* 7, 1–25.

Blažienė, A. 2016a. Lietuvių kalbos gramatinių ypatybių įsisavinimo anglų kalbos aplinkoje sunkumai. *Bendrinė kalba* 89, 1–20.

Blommaert, J. 2010. *The sociolinguistics of globalization*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Bohnacker, U., N. Gagarina. 2020. Introduction to MAIN-Revised, how to use the instrument and adapt it to further languages. *ZAS Papers in Linguistics* 64, 13–21.

Brice, A., R. Anderson. 1999. Code Mixing in a Young Bilingual Child. *Sages Journals* 21 (1). Prieiga internetu: <https://doi.org/10.1177/152574019902100103>.

Cohen, I. P., J. Walters. 2012. Telling Stories in Two Languages: Narratives of Bilingual Preschool Children with Typical and Impaired Language. *Bilingualism: Language and Cognition* 15 (1), 58–74.

Dabašinskienė, I., L. Kamandulytė-Merfeldienė. 2023. An overview of the adaptation of MAIN to Lithuanian and research using the Lithuanian MAIN. *ZAS papers in Linguistics* 65, 31–39.

Dabašinskienė, I., E. Krivickaitė-Leišienė. 2019. Lithuanian as L2: a case study of Russian minority children. S. Lazdiņa, H. F. Martens (eds.). *Multilingualism in the Baltic States: societal discourses and contact phenomena*. London: Palgrave Macmillan. 205–237.

De Houwer, A. 2009. *Bilingual First Language Acquisition*. Multilingual Matters Limited.

De Houwer, A. 2012. Early Bilingualism. *The Encyclopedia of Applied Linguistics* 1. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0351.pub2>

Gagarina, N., D. Klop, S. Kunnari, K. Tantele, T. Välimaa, I. Balčiūnienė, U. Bohnacker, J. Walters. 2012. MAIN: Multilingual Assessment Instrument for Narratives. *ZAS Papers in Linguistics* 56, 1–140.

Gagarina, N., D. Klop, S. Kunnari, K. Tantele, T. Välimaa, U. Bohnacker, J. Walters. 2019. MAIN: Multilingual Assessment Instrument for Narratives – Revised. *ZAS Papers in Linguistics* 63, 1–36.

Gardner-Chloros, P. 2009. *Code-switching*. Birkbeck College, University of London: Cambridge University Press. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511609787>

Genesee, F. 2008. *Dual language development in preschool children*. McGill University. Prieiga internetu: <http://www.psych.mcgill.ca/perpg/fac/genesee/Dual%20Language%20Development%20in%20Preschool%20Children%202008.pdf>

Genesee, F., E. Nicoladis. 2006. Bilingual first language acquisition. E. Hoff, M. Shatz (eds.). *Handbook of Language Development*. Oxford: Blackwell. 324–342.

Genesee, F., E. Nicoladis, J. Paradis. 1995. Language differentiation in early bilingual development. *Journal of Child Language* 22, 611–631.

Gross, C. M., M. Kaushanskaya. 2022. Language Control and Code-Switching in Bilingual Children With Developmental Language Disorder. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 65 (3), 1104–1127. Prieiga internetu: https://doi.org/10.1044/2021_JSLHR-21-00332

Gross, M. C., A. C. López González, M. G. Girardin, A. M. Almeida. 2022. Code-Switching by Spanish–English Bilingual Children in a Code-Switching Conversation Sample: Roles of Language Proficiency, Interlocutor Behavior, and Parent-Reported Code-Switching Experience. *Languages* 7, 246. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.3390/languages7040246>

Gross, M. C., A. Castilla-Earls. 2023. Code-Switching During Narratives by Bilingual Children With and Without Developmental Language Disorder. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools* 54(3), 996–1019.

Gutiérrez-Clellen, V. F., G. Simon-Cerejido, A. Erickson Leone. 2009. Code-switching in bilingual children with specific language impairment. *International Journal of Bilingualism* 12, 91–109.

Hayward, D., Ph. Schneider. 2000. Effectiveness of teaching story grammar knowledge to pre-school children with language impairment. An exploratory study. *Child Language Teaching and Therapy* 16 (3). Prieiga internetu: <https://doi.org/10.1177/026565900001600303>

Halpin, E., G. Melzi. 2021. Code-switching in the narratives of dual-language Latino preschoolers. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 24 (9), 1271–1287.

Hughes, D., L. McGillivray, M. Schmeidek. 1997. *Guide to Narrative Language. Procedures for Assessment*. Austin: PRO-ED, Inc.

Iluz-Cohen, P., J. Walters. 2012. Telling Stories in Two Languages: Narratives of Bilingual Preschool Children with Typical and Impaired Language. *Bilingualism: Language and Cognition* 15, 58–74.

Kroll, J. F., S. C. Bobb, M. Misra, T. Guo. 2008. Language selection in bilingual speech: evidence for inhibitory processes. *Acta Psychologica* 128 (3), 416–430.

Kuzyk, O., M. Friend, V. Severdija, P. Zesiger, D. Poulin-Dubois. 2020. Are there cognitive benefits of code-switching in bilingual children? A longitudinal study. *Bilingualism: Language and Cognition* 23, 542–53.

Lanza, E. 1992. Can bilingual two-year-olds code-switch? *Journal of Child Language* 19, 633–658.

Leppänen, S., T. Nikula. 2007. Diverse uses of English in Finnish society: Discourse-pragmatic insights into media, educational and business contexts. *Multilingua – Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* 26, 333–380.

Lubis, I., S. Surya, A. U. Muka. 2017. The Use of Code-Switching among the Late Adolescents in Social Media Facebook. *Journal of Culture Arts Literature and Linguistics* 3 (2).

McCabe, A., C. Peterson. 1991. Getting the story: A longitudinal study of parental styles in eliciting narratives and developing narrative skill. A. McCabe, C. Peterson (eds.). *Developing narrative structure*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc. 217–253.

Meisel, J. 2004. The Bilingual Child. T. Bhatia, W. Ritchie (eds.). *The Handbook of Bilingualism*. Blackwell Publishing Ltd. 91–113.

Muysken, P. 2000. *Bilingual Speech: A Typology of Code-Mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.

Montrul, S. 2016. *The acquisition of heritage languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nicoladis, E., F. Genesee. 1997. Language development in preschool bilingual children. *Journal of Speech-Language Pathology and Audiology* 21 (4), 258–270.

Nicoladis, E., G. Secco. 2000. The role of a child's productive vocabulary in the language choice of a bilingual family. *First Language* 20 (58), 3–28.

Paradis, J. 2007. Second language acquisition in childhood. E. Hoff, M. Shatz (eds.). *Handbook of Language Development*. Oxford, UK: Blackwell. 387–405.

Paradis, J., E. Nicoladis. 2007. The influence of dominance and sociolinguistic context on bilingual preschoolers' language choice. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 10 (3), 277–297.

Pennycook, A. 2010. *Language as a Local Practice*. London: Routledge.

Pennycook, A. 2016. Reflecting on Borrowed Words. *TESOL Quarterly* 50 (2), 480–482.

Polinsky, M. 2016. Bilingual children and adult heritage speakers: The range of comparison. *International Journal of Bilingualism* 22, 547–563.

Ribot, K. M., E. Hoff. 2014. “¿Cómo estas?” “I’m good.” Conversational code-switching is related to profiles of expressive and receptive proficiency in Spanish-English bilingual toddlers. *International Journal of Behavioral Development* 38, 333–341.

Romaine S. 1989. *Bilingualism*. Oxford: Basil Blackwell.

Schwartz, A. I., J. F. Kroll. 2006. Bilingual lexical activation in sentence context. *Journal of Memory and Language* 55 (2), 197–212.

Selinker, L. 1972. Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics* 10, 209–231.

Serratrice, L. 2012. Cross-linguistic influence in bilingual development: Determinants and mechanisms. T. K. Bhatia, W. C. Ritchie (eds.). *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism, Second Edition*. Oxford: Blackwell Publishing.

Tabors, P. 1997. *One Child, Two Languages: a guide for Preschool Educators of Children Learning English as a Second Language*. Baltimore: Paul Brookes Publishing.

Treffers-Daller, J. 2022. Code-switching in bilinguals and trilinguals. *The Cambridge Handbook of Child Multilingualism*. A. Stavans, U. Jessner (eds.). Cambridge: Cambridge University Press. 190–214.

Wei, L. 2020. Interlanguage as an Outcome of Bilingual Systems in Contact. *Studies in Linguistics and Literature* 4 (3), 33–54.

Zentella, A. C. 1981. “*Hablamos Los Dos. We Speak Both*”: *Growing Up Bilingual in El Barrio*. Ph.D. thesis. University of Pennsylvania.

Tyrimas atliktas vykdant projektą „Pasakojimo struktūros ir gramatikos išsivini-
mas“ (K-28/2022), finansuojamą Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pagal Lietu-
vių kalbos prestižo stiprinimo programą.